

บทที่ 1

บทนำ

มะเกลือมีชื่อพื้นเมืองต่าง ๆ กันแล้วแต่ท้องถิ่น (1) เช่น มะเกลือ (ภาคกลาง) เกลือ (ภาคใต้) มะเกือหรือมะเกีย (ภาคพายัพ) ผีเผา (เงี้ยว) มักเกลือ (เขมร, ตราด) มีชื่อภาษาอังกฤษว่า Ebony ชื่อวิทยาศาสตร์คือ Diospyros mollis (Griff) วงศ์ Ebenaceae

มะเกลือเป็นต้นไม้ที่มีสีเขียวตลอดปี ต้นใหญ่ ขนาดเดียวกับต้นมะม่วง สูงประมาณ 15-25 เมตร พบในป่าเบญจพรรณ และป่าดิบ ในบริเวณที่ราบของประเทศ พบมากใน จังหวัดนครปฐม ราชบุรี เพชรบุรี กาญจนบุรี ลพบุรี สระบุรี และนครราชสีมา มีหลายพันธุ์ จำแนกได้โดยอาศัยลักษณะของผลมะเกลือที่ยังติดอยู่ พันธุ์ที่พบมากผิวของผลเป็นสีนวล ก้นกลม, พันธุ์สีเขียวอมเหลือง ก้นกลม, พันธุ์ที่เรียกว่ามะเกลือหยวก พบน้อย เป็นพันธุ์ที่ให้ผลขนาดใหญ่ ผลสีนวล ก้นแบน มักจะขึ้นปนอยู่กับมะเกลือทั่ว ๆ ไป อีกชนิดหนึ่งเรียกว่า มะเกลือหิน พบไม่บ่อยนัก ให้ผลสีเขียวอ่อนก้นแหลม หรือสีเขียวก้นกลมมีขน หรือสีเหลืองแดง ขยายพันธุ์โดยเพาะเมล็ดหรือกิ่งตอน ยังไม่มีรายงานว่ามีฤทธิ์ถ่ายพยาธิ ได้ดีกว่ากัน มะเกลือจะออกดอกในตอนต้นฤดูฝน และผลจะแก่ในตอนเริ่มฤดูหนาว มีหนึ่งให้ผล ครั้งเดียว ดอกสีเหลืองคล้ายดอกประดู่ ผลกลมมีขนาดปลายหัวแม่มือ โดยทั่ว ๆ ไปผลจะหนัก 4-8 กรัม (นอกจากมะเกลือหยวก อาจจะมีหนัก 15-35 กรัม) ที่ขั้วของผลมะเกลือมีกลีบเลี้ยง (calyx) คล้ายกลีบเลี้ยงของมังคุด ขณะที่ยังอ่อนอยู่จะมีสีเขียวหรือสีขาวนวล เมื่อแก่จะมีสีเทาหรือเทาดำ ฝักดูจะเห็นขาวขุ่นมีเม็ด 6-8 เม็ด หลังจากเก็บมาแล้วทิ้งไว้ประมาณ 1 อาทิตย์ ลูกมะเกลือจะเปลี่ยนเป็นสีดำ

มะเกลือนอกจากใช้ลูกเป็นยาถ่ายพยาธิแล้ว ลูกมะเกลือยังใช้สำหรับย้อมผ้าและแพร ให้เป็นสีดำสนิท ติดแน่น คงทนดีกว่าสีวิทยาศาสตร์ เพราะผ้าและแพรที่ย้อมติดสีดำของมะเกลือแล้ว สีนั้นจะไม่ละลายในน้ำหรือตัวทำละลายใด ๆ ทั้งสิ้น นอกจากนี้ตามชนบทจังหวัดสกลนครใช้ รากมะเกลือผสมกับน้ำข้าวข้าวต้มแก้อาเจียน แก้กษม เปลือกเอามาย่างไฟให้เหลืองจัด ใส่ลงในน้ำตาลสดภายใน 24 ชั่วโมง จะมี alcohol เกิดขึ้น เรียกว่า น้ำตาลเมา มักใส่เปลือก ตะเคียนด้วย เพื่อทำให้น้ำตาลเมาใสสะอาด

การใช้มะเกลือเป็นยาถ่ายพยาธิตามวิธีแพทย์แผนโบราณ (2)

ผลมะเกลือใช้เป็นยาถ่ายพยาธิลำไส้ เช่น พยาธิปากขอ (ได้ผลดีที่สุด) พยาธิตัวตืด พยาธิตัวกลม พยาธิเส้นด้าย และพยาธิแส้ม้า

สำหรับการถ่ายพยาธิใช้ผลมะเกลือสด (เปลือกนอกสีเขียวสดและเป็นมัน) เก็บจากต้นในตอนเย็น (ก่อนจะใช้ในเช้าวันรุ่งขึ้น) เป็นจำนวนเท่าอายุเป็นปี แต่ไม่เกิน 25 ผล นำมาตำให้แหลก คั้นน้ำ แล้วกรองกากออกด้วยผ้าขาวบาง นำน้ำที่คั้นได้มาเติมหัวกะทิสด 1-2 ช้อนชา ต้มจนเข้าหลังจากคืนนอน แต่ตอนเย็นก่อนจะทานยานี้ต้องอดอาหาร ภายหลังดื่มมะเกลือ 1-2 ชั่วโมง จะถ่ายพยาธิออกจนหมด แต่ถ้า 3 ชั่วโมงไปแล้วยังไม่ถ่าย ต้องให้ตีเกลือ 1-2 ช้อนคาว ละลายน้ำอุ่นครึ่งแก้วดื่มตาม วิธีการรับประทานอาจแตกต่างกันไปบ้าง แต่ทุกวิธีใช้ผลมะเกลือเหมือนกัน

การใช้มะเกลือเป็นยาถ่ายพยาธิโดยการศึกษาวิจัยของแพทย์แผนปัจจุบัน

ในทางแพทย์แผนปัจจุบันของประเทศไทย ได้นำมะเกลือมาใช้เป็นยาถ่ายพยาธิ ตั้งแต่ พ.ศ. 2476 (3)

พ.ศ. 2480 นายแพทย์เวก เนตรวิเศษ (4) ได้สกัดสารสำคัญจากผลมะเกลือ โดยใช้ alcohol 95% จำนวน 1.5 ลิตร ค่อน้ำหนักมะเกลือ 2 กิโลกรัม กรองเอาน้ำใสมาตกตะกอนเอาสารแสดงฤทธิ์ออกด้วยกระดาษสีที่มีความเข้มข้นร้อยละ 20 โดยปริมาตร ในอัตราส่วน 2 ต่อ 1 กรองตะกอนที่ได้ด้วยกรวยกรองมุดเนอร์ โดยใช้เครื่องดูดอากาศช่วย ล้างตะกอนด้วยน้ำกลั่นจนหมดฤทธิ์ความเป็นกรด ทำตะกอนให้แห้งโดยเป่าด้วยลมร้อน ผงสกัดที่ได้มีลักษณะเป็นสีเหลืองนวล ไม่มีรส ไม่ละลายในน้ำหรือในกรด แต่ละลายในต่าง alcohol และ ether ทำปฏิกิริยากับ ferric chloride เป็นสีเขียว นำมาทดลองให้สุนัขกินในขนาด 60 กรัม ไม่มีอาการเป็นพิษเกิดขึ้น ได้ทดลองให้ผู้ป่วยที่มีพยาธิลำไส้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่รับประทานในขนาด 2-4 กรัม ปรากฏว่าได้ผลดี สามารถฆ่าพยาธิลำไส้ เช่น พยาธิปากขอ พยาธิตัวตืด พยาธิเข็มหมุด และพยาธิตัวกลม ได้

พ.ศ. 2503 นายแพทย์มงคล โมกขะสมิต (4) ได้ดัดแปลงวิธีการสกัดของ นายแพทย์เวก เนตรวิเศษ โดยใช้ alcohol ประมาณ 3 ลิตร ค่อน้ำหนักมะเกลือ 1 กิโลกรัม

กรองเอาน้ำใสมาตกตะกอนเอาสารแสดงฤทธิ์ออกด้วยกระดาษสีที่มีความเข้มข้นร้อยละ 10 โดยปริมาตรในอัตราส่วน 2 ต่อ 1 การตกตะกอนกระทำที่อุณหภูมิ $3-4^{\circ}\text{C}$ โดยใช้ น้ำแข็งช่วย กรองตะกอนที่ได้ด้วยกรวยกรองบุคเนอร์ โดยใช้เครื่องดูดอากาศช่วย ล้างตะกอนให้หมดจากฤทธิ์กรดด้วยน้ำกลั่น

ทำตะกอนให้แห้ง 3 วิธี คือ

วิธีที่ 1 เอาผงสกัดมะเกลือที่ได้ใส่ในขวดโหลแก้ว ใช้ฝาปิดปากขวด เพื่อป้องกันไม่ให้ตะกอนแห้ง เป่าด้วยลมร้อนจนตะกอนแห้ง แล้วนำมาใส่ขวดปิดจุกให้แน่น เพื่อเก็บถาวรในวันรุ่งขึ้น

วิธีที่ 2 ใส่ในตู้อบอุณหภูมิประมาณ 70°C หมั่นคนไม่ให้ตะกอนไหม้ เมื่อแห้งแล้วเก็บใส่ขวดปิดจุกให้แน่น เพื่อเก็บถาวรในวันรุ่งขึ้นเช่นเดียวกัน

วิธีที่ 3 ใส่หม้อดูดความชื้น ซึ่งมี calcium chloride แล้วดูดอากาศและไอน้ำออกรุ่งขึ้นจึงเอาออกมาเพื่อเก็บถาวร วิธีนี้เป็นวิธีที่ดีที่สุด เพราะสารแสดงฤทธิ์จะเสื่อมสลายไปได้น้อยที่สุด โดยวิธีนี้ผงสกัดจะไม่ถูกออกซิไดส์ ทำให้เสียคุณภาพไปด้วยความร้อนเลย และยังถูกออกซิไดส์ด้วยออกซิเจนในอากาศน้อยกว่า 2 วิธีแรก

วิธีเก็บรักษาคุณภาพทำ 4 วิธี คือ

วิธีที่ 1 ชั่งผงสกัดมะเกลือ 2 กรัม ใส่ในขวดยาคิดสีน้ำตาลขนาด 10 cm^3 ปิดด้วยจุกยาง ซึ่งชุบด้วย collodium flexile ใช้เข็มฉีดยาเจาะลงไปในจุกยาง 2 อัน อันหนึ่งต่อเข้ากับเครื่อง Kipp's apparatus เพื่อปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ผ่านลงมาในขวด อีกอันหนึ่งใช้เป็นทางให้อากาศที่ถูกก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ไล่ไปแทนที่ผ่านออกมา แล้วใช้พาราฟินที่หลอมจนเหลวทาปิดปากขวดในขณะดึงเข็มออก วิธีนี้ภายหลังเก็บ 3 เดือน ผงสกัดส่วนมากจะเริ่มเปลี่ยนเป็นสีเทา ทั้งนี้เพราะก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์อาจจะเข้าไปแทนที่อากาศไม่ได้ทั้งหมด หรืออากาศอาจรั่วเข้าไปได้

วิธีที่ 2 เก็บโดยทำผงสกัดให้เป็นอนุพันธ์ acetyl สารที่ได้เมื่อยังไม่แห้งมีสีดำเมื่อทิ้งไว้ให้แห้งในอากาศเปลี่ยนเป็นสีเหลืองอ่อน และจะไม่เปลี่ยนสีอีกเลย แต่ไม่มีฤทธิ์ในการฆ่าไส้เดือนดิน

วิธีที่ 3 ใช้ผงสัคมะเกลือใส่ในหลอดยาคิดสีน้ำตาลขนาด 10 cm^3 2 กรัม แล้วใส่ oxynex 2004 ของ E. Merck AG. Darmstadt ซึ่งเป็นผงสีขาว ประมาณ 0.2 กรัม เขย่าให้เข้ากันแล้วลนปิดปากหลอด ภายหลังเก็บ 2 สัปดาห์ผงสัคมะเริ่มเปลี่ยนเป็นสีเทาอ่อน และเป็นสีเทาแก่เมื่อเก็บไว้เกินเดือนไปแล้ว และต่อจากนี้ผงสัคมะก็คงอยู่ในสภาพนี้ตลอดไป

วิธีที่ 4 เก็บในสุญญากาศในหลอดยาคิดขนาด 10 cm^3 ชนิดไม่มีสีและสีน้ำตาล บรรจุผงสัคมะเกลือในหลอดยาคิดในขนาด 2 กรัม ใช้สำลีอุดที่ตรงคอขวดของหลอดป้องกันไม่ให้ผงสัคมะถูกดูดเข้าไปในเครื่องดูด อุดอากาศออกจนเป็นสุญญากาศ แล้วลนปิดปากหลอด

ปรากฏว่าวิธีที่ 4 นี้เป็นวิธีที่ดีที่สุด เก็บเป็นเวลานานกว่า 2 ปี ผงสัคมะก็ยังไม่เปลี่ยนสี และยังคงมีฤทธิ์ในการฆ่าและถ่ายพยาธิอยู่เช่นเดิม ถึงแม้ว่าจะเก็บในหลอดยาคิดที่ไม่มีสี โดยทิ้งไว้ในห้องซึ่งได้รับแสงนานถึง 1 ปี ก็ไม่ทำให้ผงสัคมะเปลี่ยนสีหรือหมดฤทธิ์ในการฆ่าและถ่ายพยาธิไปเลย

นำผงสัคมะที่ได้มาทดลองฆ่าไส้เดือนดิน (*Pheretima pequana*) ในหลอดแก้ว โดยใช้ผงสัคมะเกลือที่เก็บในสุญญากาศ อนุพันธ์ acetyl และผงสัคมะเกลือที่ดำแล้ว พบว่าผงสัคมะที่เก็บในสุญญากาศ สามารถฆ่าไส้เดือนดินได้รวดเร็ว ส่วนอนุพันธ์ acetyl และผงสัคมะเกลือที่ถูกออกซิไดส์จนกลายเป็นสีดำแล้วไม่มีฤทธิ์ในการฆ่าไส้เดือนดิน ได้ใช้ผงสัคมะเกลือให้สุนัข 15 ตัวกิน พบว่ามีผลในการขับพยาธิ Hook-worm, *Diphyllobotrium*, *Dipylidium caninum* และ *Trichuris* ส่วนการทดลองในคน ได้ผลในพวก *Ascaris lumbricoides*, Hook-worm, Thread worm, Tape worm (*Trenia saginata*), Whipworm (*Trichuris trichiura*) และ *Strongyloides stercoralis*

พ.ศ. 2510 นายแพทย์มงคล โมกษะสมิต และนายแพทย์ไกลม พึ่งศรีทอง (5) กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ ได้ทดลองใช้ผงสัคมะเกลือ 2 กรัม ที่เก็บเอาไว้ในหลอดยาคิดสุญญากาศ ให้ผู้ป่วยรับประทาน โดยใช้ผงสัคมะเกลือ 1 หลอดต่อ 1 คน พบว่าได้ผลดี นอกจากนี้ยังได้ทดลองกับสุนัขด้วย โดยใช้วิธีการทดลองเหมือนกับในคน ก็ปรากฏว่าได้ผลดีเช่นกัน และไม่พบอาการเป็นพิษทั้งในคนและสุนัข

พ.ศ. 2514-2517 กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข (6) ได้ทำการศึกษาเพื่อนำเอามะเกลือไปใช้ในงานเร่งรัดกำจัดโรคหนองพยาธิในลำไส้ภายใต้โครงการพัฒนาอนามัยท้องถิ่น โดยมอบให้กองพัฒนาอนามัยกับกองควบคุมโรคติดต่อเป็นผู้ดำเนินการ จากผลการศึกษาทดลองให้การรักษาผู้ป่วย ทำให้กำหนดสูตรการใช้น้ำคั้นผลมะเกลือสำหรับถ่ายพยาธิในลำไส้คนได้ และใช้สูตรนี้สำหรับเร่งรัดกำจัดโรคหนองพยาธิลำไส้ ตั้งแต่ปี 2517 จนถึงปัจจุบัน คือใช้น้ำคั้นผลมะเกลือสดผสมกับน้ำปูนใส

สูตรการใช้น้ำคั้นผลมะเกลือสำหรับถ่ายพยาธิในลำไส้

ส่วนประกอบ ผลมะเกลือสดและปูนขาว หรือปูนแดงที่ใช้กินกับหมาก

วิธีทำความเข้าใจของน้ำปูนใส

สูตร 1 ใช้น้ำปูนขาวหรือปูนแดงที่ใช้ผสมกินกับหมาก 100 กรัม ละลายในน้ำสะอาด 5,000 cm.³ (5 ลิตร) ทิ้งค้างคืนไว้ 1 คืน หรือประมาณ 10 ชั่วโมง เรียกว่า น้ำปูนใสสูตร 1

สูตร 2 ใช้น้ำปูนใสสูตร 1 ในอัตรา 1 ส่วน ผสมน้ำสะอาด 1 ส่วน (หรืออัตราส่วน "สูตร 1 ต่อ น้ำสะอาด" 1 ต่อ 1) เรียกว่า น้ำปูนใสสูตร 2

สูตร 3 ใช้น้ำปูนใสสูตร 1 ในอัตรา 2 ส่วน ผสมกับน้ำสะอาด 1 ส่วน (หรืออัตราส่วน "สูตร 1 ต่อ น้ำสะอาด" 2 ต่อ 1) เรียกว่า น้ำปูนใสสูตร 3

การใช้น้ำปูนใสตามสูตรต่าง ๆ

- น้ำปูนใสสูตร 1 ใช้สำหรับเป็นตัวผลิตน้ำปูนใสสูตร 2 และสูตร 3 เท่านั้น ห้ามมิให้ใช้ผสมมะเกลือ สำหรับถ่ายพยาธิในลำไส้

- น้ำปูนใสสูตร 2 ใช้สำหรับอายุต่ำกว่า 10 ปี

- น้ำปูนใสสูตร 3 ใช้สำหรับอายุตั้งแต่ 10 ปีขึ้นไป

อายุต่ำกว่า 5 ปี ใช้น้ำมะเกลือ ปีละ 1+1 ผล ใช้น้ำปูนใสสูตร 2 ผลละ 6 cm.³

อายุ 5-9 ปี ใช้น้ำมะเกลือ 10 ผล ใช้น้ำปูนใสสูตร 2 ผลละ 6 cm.³

อายุ 10-14 ปี ใช้น้ำมะเกลือ 15 ผล ใช้น้ำปูนใสสูตร 3 ผลละ 6 cm.³

อายุ 15 ปีขึ้นไป ใช้น้ำมะเกลือ 20 ผล ใช้น้ำปูนใสสูตร 3 ผลละ 6 cm.³

(ห้ามใช้น้ำมะเกลือเกินกว่า 25 ผล)

ขนาดรับประทาน

อายุ 1 ปี	รับประทาน	14	cm ³
อายุ 2 ปี	รับประทาน	21	cm ³
อายุ 3 ปี	รับประทาน	28	cm ³
อายุ 4 ปี	รับประทาน	35	cm ³
อายุ 5-9 ปี	รับประทาน	65	cm ³
อายุ 10-14 ปี	รับประทาน	105	cm ³ (ภาคใต้ให้รับประทาน 95 cm ³)
อายุ 15 ปีขึ้นไป	รับประทาน	140	cm ³ (ภาคใต้ให้รับประทาน 120 cm ³)

ข้อปฏิบัติในการรับประทานน้ำคั้นผลมะเกลือ

- ควรเคี้ยวเมล็ดมะเกลือประมาณ 5-10 หยอดค่อน้ำคั้นผลมะเกลือ 100 cm³ หรือประมาณไม่เกิน 1 % ของน้ำคั้นผลมะเกลือที่จะให้รับประทาน
- ให้รับประทานตอนเช้าเวลาประมาณ 05.00-06.00 น. ก่อนอาหาร
- ให้งดรับประทานอาหารทุกชนิดก่อนและหลังให้ยา 3 ชั่วโมง
- รับประทานยาแล้วให้อมของเปรี้ยวทันที (ป้องกันการอาเจียน)
- ถ้าถ่ายอุจจาระเกิน 4 ครั้ง (ภายในระยะ 3 ชั่วโมง) ให้ใช้ผงเคโอลิน 1 ช้อนโต๊ะ ผสมน้ำสะอาดดื่มวันละ 3 ครั้ง เพื่อให้หยุดถ่าย

ข้อห้ามและควรระวัง

- ผู้ที่มีอาการปวดท้องและถ่ายบ่อย ๆ อยู่แล้ว ห้ามรับประทาน
- หญิงมีครรภ์และหลังคลอดไม่เกิน 6 สัปดาห์ ห้ามรับประทาน
- ผู้ที่มีสุขภาพไม่แข็งแรง ผอม ห้ามรับประทาน
- ผู้ที่เป็นไข้ ตัวร้อน ห้ามรับประทาน
- ถ้าพบอาการตามัวเกิดขึ้นให้รีบส่งมาหาหมอ โดยเฉพาะหมอดาโดยเร็ว

หมายเหตุสำคัญ

1. ผลมะเกลือที่จะนำมาใช้ต้องใช้ผลมะเกลือดิบและสด ไม่ใช่ผลมะเกลือที่อ่อนเกินไป หรือแก่เกินไป หรือสุก หรือที่เปลี่ยนเป็นสีดำ ก่อนนำมาใช้ต้องทำการเด็ดขั้วทิ้ง และล้างน้ำสะอาดเสียก่อน

2. ลักษณะอาการของการถ่าย เมื่อกินยาถ่ายมะเกลือ เข้าไปแล้วสักครู่คือประมาณ 30 นาทีถึง 1 ชั่วโมง จะเริ่มมีอาการมวนท้องและอยากถ่ายอุจจาระ หลังจากนั้นจะถ่ายอุจจาระพร้อมทั้งพยาธิออกมาด้วย ประมาณ 4-5 ครั้ง ถ้าถ่ายมากกว่านี้ให้รีบกินยาหยุดถ่าย

3. ยาถ่ายมะเกลือนี้ใช้สำหรับถ่ายพยาธิปากขอ พยาธิตัวดีด พยาธิเข็มหมุด พยาธิเส้นด้าย พยาธิใบไม้ในลำไส้ พยาธิแส้ม้า และพยาธิไส้เดือนกลม

4. ยาถ่ายมะเกลือที่ปรุงเสร็จใหม่ ๆ หรือภายในระยะเวลา 4-5 ชั่วโมง จะมีประสิทธิภาพในการรักษาโรคหนอนพยาธิในลำไส้สูงกว่ายาที่ปรุงแล้ว เก็บไว้นาน ๆ ยาที่ปรุงแล้วเปลี่ยนเป็นสีดำไม่ควรนำมาใช้ การต้มยวมะเกลือที่ปรุงแล้วจะสามารถเก็บไว้ได้นาน แต่ประสิทธิภาพในการรักษาน้อยกว่าเมื่อยังไม่ได้ต้ม

นายแพทย์ศรี ศรีนพคุณ, นายแพทย์อวิช จายะนิยะโยธิน และคณะ (7) กรมอนามัย ได้ศึกษาทดลองใช้น้ำคั้นจากผลมะเกลือสดผสมกับน้ำปูนใสตามสูตรที่ได้กำหนดขึ้นแล้ว ในหมู่บ้านทำการศึกษาแบบหมู่ (mass treatment) ปีละ 1 ครั้ง ติดต่อกัน 3 ปี ปรากฏว่าได้ผลดี

การทดลองหาตัวรับยาสกัดจากผลมะเกลือเพื่อจะได้เก็บไว้ใช้ได้นาน ๆ ได้คำนึงถึงองค์ประกอบทางเคมีและฟิสิกส์ ที่มีอิทธิพลต่อการเกิดปฏิกิริยาออกซิเดชันของตัวยา ดร. สมพล (8) พบว่า pH ที่ยามีความคงตัวดีที่สุดอยู่ในระหว่าง 3.0-3.4 กระสายยาที่ไม่ละลายตัวยามีความหนืดสูงจะช่วยลดการสลายตัวได้ ในกระสายยาที่ไม่ใช้น้ำ เช่น alcohol สามารถละลายตัวยาได้ และมีความหนืดต่ำ ทำให้ตัวยาเปลี่ยนสีได้เร็วขึ้น สารยับยั้งปฏิกิริยาที่ใช้ได้ผล คือ วิตามินซี เมื่อมี chelating agent เช่น กรดซิตริก หรือ sodium edetate อยู่ด้วยจะทำให้ตัวรับยามีความคงตัวเพิ่มขึ้น

การศึกษาฤทธิ์ของมะเกลือต่อพยาธิต่าง ๆ นั้น Hayashi (9) ที่ประเทศญี่ปุ่นได้ศึกษาฤทธิ์ของสารที่สกัดจากผลมะเกลือที่เป็นผงแห้ง ซึ่งสกัดได้จาก alcohol ในพยาธิตัวกลมของหนู

Nematospiroides dubius ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับพยาธิปากขอของคนมาก โดยใช้ผงสกัดที่เก็บไว้ในสุญญากาศ พบว่าเมื่อใช้ทันทีที่เปิดหลอดมีค่า ED₅₀ (effective dose for expelling 50 % of worm) 112.5 มิลลิกรัม/กิโลกรัม ในพยาธิตัวผู้ 110.1 มิลลิกรัม/กิโลกรัม ในพยาธิตัวเมีย และ 111.2 มิลลิกรัม/กิโลกรัม ในพยาธิทั้ง 2 เพศ แต่ถ้าใช้ผงสกัดที่เปิดหลอดทิ้งไว้ในบรรยากาศ 46 วันแล้ว ผงสกัดจะเปลี่ยนสีและฤทธิ์การขับถ่ายพยาธิจะลดลง โดยค่า ED₅₀ จะเพิ่มเป็น 500 มิลลิกรัม/กิโลกรัม สำหรับพยาธิทั้งสองเพศ

จากการทดลองในหลอดแก้วโดยใช้ไข่ และ larva ของพยาธิสัมพันธ์กับผงสกัดมะเกลือที่ละลายอยู่ในน้ำ Hayashi พบว่า ผงสกัดทำให้ไข่เจริญช้าและสามารถฆ่า larva (ที่เจริญเติบโตจนมีปากสามารถกินอาหาร) ได้ และยังพบว่า ผงสกัดถูกดูดซึมผ่านเข้าไปทางเปลือกไข่และผิวหนังของพยาธิได้ แต่มีจำนวนน้อย

สำหรับการศึกษาฤทธิ์ของมะเกลือในผู้ที่ป่วยด้วยโรคพยาธิต่าง ๆ ในประเทศไทย นางศรีเจริญ มิคะเสนและคณะ (10) ได้ใช้สารสกัดมะเกลือที่สกัดด้วย alcohol ในการรักษาผู้ป่วยที่มีพยาธิปากขอ โดยใช้ผงสกัดมะเกลือขนาด 50 มิลลิกรัม/กิโลกรัมในตอนเช้าหลังจากผู้ป่วยได้ออกอาหารมาแล้ว 10 ชั่วโมง และเปรียบเทียบการรักษาด้วย tetrachlorethylene ขนาด 0.1 มิลลิกรัม/กิโลกรัม พบว่าอัตราการลดจำนวนไข่ของผงสกัดมะเกลือซึ่งสกัดจาก alcohol มีผลพอ ๆ กับของ tetrachlorethylene แต่มี cure rate เพียง 60% เท่านั้น อาการแทรกซ้อน เช่น คลื่นไส้ อาเจียน เวียนศีรษะ ปวดหัว และนิยน์ตาพร่า มีบ้างเล็กน้อย ในบางรายพยาธิที่ถ่ายออกมาเป็น *Necator americanus* ทั้งสิ้น และพบว่าทางเดินอาหารของพยาธิเหล่านี้มี pigment สีดำติดอยู่ด้วย

การพบการเป็นพิษของผู้ใช้มะเกลือเป็นยาถ่ายพยาธิ

การแพทย์แผนโบราณและปัจจุบันได้ใช้น้ำคั้นจากผลมะเกลือสดเป็นยาขับพยาธิลำไส้มานาน โดยไม่ปรากฏรายงานว่ามีอาการพิษใด ๆ ที่นิยน์ตา นอกจากอาการคลื่นไส้ อาเจียน และท้องเดิน มีรายงานพิษจากมะเกลือต่อสายตาเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2520 (11) ในหญิงไทยอายุ 43 ปี มีอาการสายต้ามัวทันทีระหว่างนอนให้น้ำเกลือเพื่อรักษา เรื่องอาการท้องเดินหลังทานมะเกลือ สายต้ามัวมากขึ้นจนขออดสนิท แพทย์ให้การวินิจฉัยว่าสายต้ามัวเพราะประสาทตาส่วน

ที่อยู่หลังลูกตาอีกเสบ และลูกกลมต่อจนประสาทตาฝ่อล้มทั้งสองข้าง

ต่อมาในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2521 ได้มีผู้ป่วยสามรายเป็นเด็กชาย 1 คนและเด็กหญิง 2 คน อายุระหว่าง 6-7 ปี มารับการรักษาที่โรงพยาบาลศิริราช ด้วยอาการสายตามัวหลังใช้มะเกลือเป็นยาถ่ายพยาธิ โดยรับประทานน้ำคั้นผลมะเกลือสดผสมน้ำปูนใส แพทย์ได้ให้การรักษาดูด้วยคอร์ติโคสเตอรอยด์ ยาชายาตลอดเลือด และวิตามินบีรวม ผลปรากฏว่าตากลมมองเห็นเป็นปกติ 1 ราย อีก 2 รายสามารถมองเห็นเพียงนับนิ้วมือได้เท่านั้น

ในเรื่องพิษของมะเกลือนี้ นักวิจัยได้ร่วมอภิปรายและให้ความเห็นว่าถ้าทราบโดยเร็วว่าเกิดเป็นพิษทางตาขึ้น จะสามารถรักษาได้ แต่ถ้าทิ้งไว้นานเกินไป จะไม่อาจรักษาตาให้หายได้

ปี พ.ศ. 2521 กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข (12) ได้ศึกษาทดลองฤทธิ์ในการฆ่าพยาธิและความเป็นพิษของมะเกลือในรูปแบบมะเกลือกวนสีดำและสารสกัดจากมะเกลือ ผลปรากฏว่ายาจากมะเกลือมีผลในการฆ่าไส้เดือนดิน หรือทำให้ไส้เดือนดินไม่เคลื่อนไหว แต่ต้องให้ขนาดสูงกว่าสารสกัดจากมะเกลือ และจากการตรวจหาพิษเฉียบพลันก็พบว่า สามารถให้มะเกลือกวนสีดำแก่หนูถีบจักรกินในขนาดสูงถึง 10 กรัม ต่อน้ำหนักตัวหนู 1 กิโลกรัม โดยไม่ทำให้เกิดเป็นพิษแต่อย่างใด

และปี พ.ศ. 2522 กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ได้ตรวจสอบพิษของมะเกลือต่อลูกนัยน์ตาของสัตว์ทดลอง ซึ่งใช้หนูถีบจักร หนูขาว และกระต่าย พบว่าน้ำคั้นผลมะเกลือสดและผลมะเกลือที่ทิ้งไว้จนดำแล้วในขนาด 8 เท่าของคน และผงสกัดมะเกลือที่บรรจุในหลอดยาฉีด สูญญากาศขนาด 16 เท่าของคน ไม่สามารถทำให้เกิดความผิดปกติต่าง ๆ ขึ้นที่ลูกนัยน์ตาของสัตว์ทดลอง และไม่มีอาการเป็นพิษเกิดขึ้นเลย ถ้าใช้ผงสกัดมะเกลือในขนาด 125 เท่าของคน ซึ่งเป็นขนาดที่สูงเกินไป จะทำให้หนูถีบจักรตาย ในอัตรา 87% แต่ขนาด 62.5 เท่าของคน ไม่ทำให้เกิดเป็นพิษเฉียบพลัน (acute toxicity) แต่ประการใด ผู้ทำการทดลองได้ให้ข้อเสนอแนะว่าพิษของมะเกลือที่เกิดขึ้นในคนไม่เกี่ยวกับ over dosage แต่เป็นพิษที่เกิดขึ้นเฉพาะรายเนื่องจากความไวผิดปกติ (hypersensitivity) ซึ่งอาจจะเกิดกับเด็กมากกว่าผู้ใหญ่

การศึกษาทางเคมี

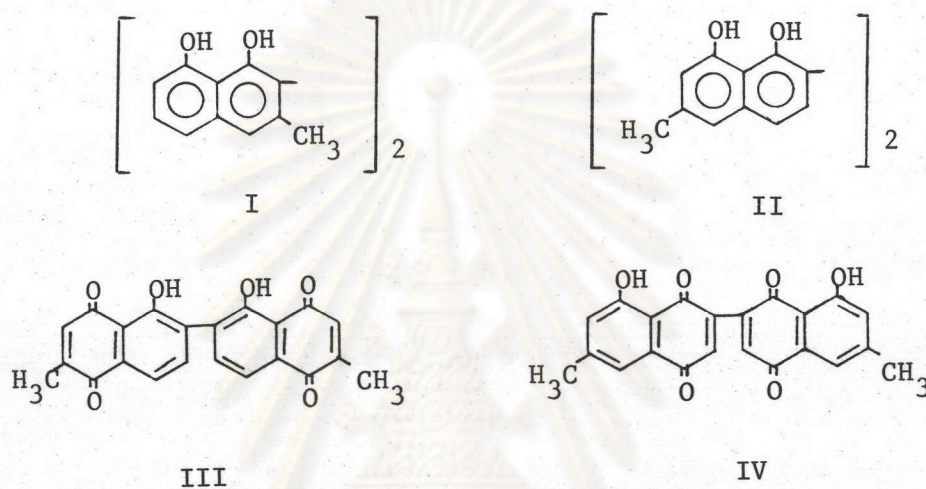
สารสำคัญที่พบในมะเกลือคือ 1, 8, 1', 8' - tetrahydroxy-6, 6'-dimethyl-2, 2'-dinaphthyl (diospyrol) เป็น phenolic compound ที่ถูกออกซิไดส์ง่ายมาก แล้วเปลี่ยนสีจากสีครีม เป็นน้ำตาลและดำตามลำดับ

พ.ศ. 2479 นายแดง สุวรรณสวัสดิ์ (4) พนักงานวิทยาศาสตร์แผนกเคมี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ประกาศว่า สามารถเก็บผลมะเกลือดิบและสารสกัดของผลมะเกลือไว้ได้นานกว่า 2 ปี โดยที่ยังสามารถย้อมผ้าแพรได้เหมือนย้อมด้วยมะเกลือสด สารสกัดที่ได้ละลายน้ำได้ดี เพราะทำให้เป็นเกลือของกรดแร่ และนายแดง สุวรรณสวัสดิ์ ยังสามารถแยกสารสำคัญของผลมะเกลือได้เป็นเกลือสีขาว ซึ่งเมื่อถูกอากาศแล้วจะเปลี่ยนเป็นสีดำอย่างรวดเร็ว

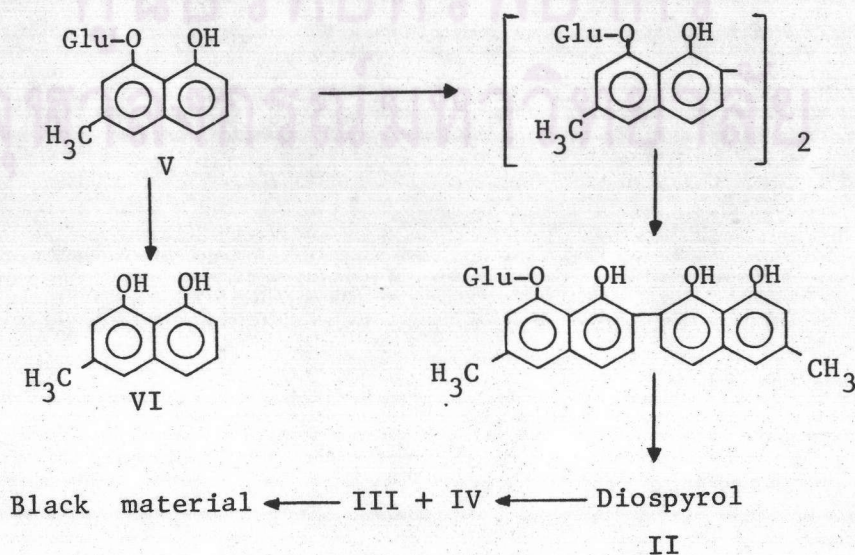
พ.ศ. 2490 ศาสตราจารย์แถบ นิละนิธิ และนางระเบียบ ประชันคดี (13) วิเคราะห์มะเกลือสดพบว่า มีความชื้น 79-80% สารที่ละลายได้ใน alcohol หรือใน acetone มี 13-15 % จาก ash มี Cl^- , SO_4^{2-} , PO_4^{3-} , Ca^{2+} , Mg^{2+} , Na^+ , Fe^{3+} , K^+ 1.1-1.2 % สารที่ละลายได้ในน้ำมีเกลืออนินทรีย์, สารพวก pectins และสารพวก reducing sugar (rhamnose) จากการสกัดด้วย alcohol หรือ acetone ก็ตาม ได้สารมีจุดหลอมเหลว $252-254^\circ\text{C}$, $\text{C} = 76.68\%$, $\text{H} = 6.1\%$ สารที่สกัดได้ละลายใน alcohol, acetone, glacial acetic acid แต่ไม่ละลายในน้ำ

พ.ศ. 2500 J.W. Loder และดร. สดางค์ มงคลสุข (14) ได้เสนอสูตรโครงสร้างของสารที่แยกได้จากผลมะเกลือ และเรียกว่า "diospyrol" ซึ่งเป็น 2,2'-dinaphthyl derivative ($\text{C}_{22}\text{H}_{18}\text{O}_4$) สูตร I สกัดด้วยการใช้ ether เป็นตัวทำละลาย ผลิตภัณฑ์ที่ได้เป็นผงหนัก 70-90 กรัมต่อมะเกลือ 10 กิโลกรัม ผงที่ได้เป็นสีเทา ให้สีเขียวกับ ferric chloride ตกผลึกใน methanol ได้ผลึกรูปเข็ม มีจุดหลอมเหลว $251-257^\circ\text{C}$ (decomposed) $\text{C} = 76.8\%$, $\text{H} = 5.4\%$, $\text{C-Me} = 8.7\%$ เมื่อถูกอากาศจะเปลี่ยนเป็นสีดำอย่างรวดเร็ว acetyl derivative เป็นผลึกรูปปริซึม มีจุดหลอมเหลว 233°C , $\text{C} = 69.8-70.4\%$, $\text{H} = 5.1-5.2\%$ เสถียรในอากาศ ไม่เปลี่ยนเป็นสีดำ

พ.ศ. 2510 Yoshihira และผู้ร่วมงาน (15) ได้ตรวจสอบสูตรโครงสร้างของ diospyrol ใหม่ โดยใช้ NMR พบว่า สูตรที่ถูกต้องคือ II และยังได้ศึกษา oxidative products ที่เกิดเป็นสีดำนในเนื้อไม้ ในผลที่กลายเป็นสีดำนและ diospyrol ที่ถูกอากาศสลายเป็นสีดำน ได้แก่สารประกอบ quinones III และ IV ส่วนใหญ่ของสารสีดำนไม่สามารถทำไฮบริสซูธได้ เนื่องจากไม่ละลายในตัวทำละลายใด ๆ

ต่อมาการศึกษาสารประกอบต่าง ๆ ในผลมะเกลือได้กระทำกันที่มหาวิทยาลัยมหิดล กลุ่มผู้ที่ศึกษาได้พบสารประกอบ V (16) และ VI (17) ซึ่งเชื่อว่า V เป็นสารเริ่มต้นในการเกิดเป็น diospyrol และ oxidative products ต่าง ๆ และสรุปการเปลี่ยนแปลงได้ดังนี้

จากการศึกษาผลงานในทางเคมีและการใช้สารในผลมะเกลือสด สำหรับขับถ่ายพยาธินั้น เชื่อว่าสารที่เป็นตัวสำคัญคือ diospyrol ซึ่งเป็นสารที่ถูกออกซิไดส์ในอากาศได้ง่าย ไม่อาจเตรียมสารประกอบนี้ให้บริสุทธิ์ 100 % ได้ นอกจากทำให้เป็น tetra-o-methyl หรือ tetra-o-acetyl derivatives ในการที่จะนำเอาสารประกอบในผลมะเกลือมาใช้เป็นยาถ่ายพยาธินั้นอยู่ที่ว่าจะทำอย่างไรจึงจะสกัดเอาสารนี้ออกมาได้รวดเร็ว ทำได้ง่าย เพื่อป้องกันการถูกออกซิไดส์น้อยที่สุด และเสียค่าใช้จ่ายน้อย เพราะวิธีที่ทำกันมาก่อนนั้นใช้ alcohol หรือ ether เป็นตัวสกัดซึ่งมีราคาแพง เหมาะสำหรับการศึกษา ไม่เหมาะที่จะผลิตเพื่อให้มีต้นทุนต่ำ และอีกประการหนึ่งก็คือ ยังไม่มีวิธีที่จะหาปริมาณของ diospyrol ซึ่งเป็นค่าที่สัมพันธ์กับ oxidative products ในเวลาที่เก็บเอา diospyrol ไว้ในเวลาต่าง ๆ กัน เพราะในการที่จะใช้เป็นยานั้นจำเป็นจะต้องทราบขนาดสาร (dose) และปริมาณของสารแสดงฤทธิ์ซึ่งมีอยู่ในนั้นในระยะเวลาที่เก็บเอาไว้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย